

ऋ. १-२ गौरिवीतिः शाक्त्यः, ३, १४-१६ शक्तिर्वासिष्ठः, ४-५ ऊरुराङ्गिरसः, ६-७ ऋजिश्वा भारद्वाजः, ८-९ ऊर्ध्वसद्मा आङ्गिरसः, १०-११ कृतयशा आङ्गिरसः, १२-१३ ऋणंचयो राजर्षिः। पवमानः सोमः। काकुभः प्रगाथः - (विषमा ककुप, समा सतोबृहती), १३ यवमध्या गायत्री।

पवस्व मधुमत्तम इन्द्राय सोम क्रतुवित्तमो मदः। महि द्युक्षतमो मदः ॥ ९.१०८.०१

मधुमत्तमः- अतिशयेन मधुरः सन्। सोम- रस। क्रतुवित्तमः- सत्सङ्कल्पः सन्। मदः- हर्षकरः सन्। मदः- तृप्तिकरः सन्। महि- महात्मा सन्। द्युक्षतमः- अतिशयेन दीप्तः सन्। इन्द्राय- परमेश्वराय। पवस्व- क्षर ॥१॥

यस्य ते पीत्वा वृषभो वृषायतेऽस्य पीता स्वर्विदः।

स सुप्रकेतो अभ्यक्रमीदिषोऽच्छा वाजं नैतशः ॥ ९.१०८.०२

अस्य- एतस्य। स्वर्विदः- स्वर्गज्ञस्य। ते- भवतः। पीता- पाने अनुभवे। वृषभः- वर्षक इन्द्रः। वृषायते- वृषभ इवाचरति। सः- असौ। सुप्रकेतः- शोभनप्रज्ञ इन्द्रः। वाजम्- अन्नम्। नैतशः- अश्व इव। इषः- स्वसदिच्छाः प्रति। अभ्यक्रमीत्- अभिक्रामति ॥२॥

त्वं ह्यङ्ग दैव्या पवमान जनिमानि द्युमत्तमः। अमृतत्वाय घोषयः ॥ ९.१०८.०३

पवमान- पुनान। द्युमत्तमः- अतिशयेन दीप्तः सन्। त्वम्। हि- खलु। दैव्या जनिमानि- दिव्यजन्मानि। अमृतत्वाय। घोषयः- घोषं कृतवान् ॥३॥

येना नवग्वो दध्यङ्कुपोर्णुते येन विप्रास आपिरे।

देवानां सुप्ते अमृतस्य चारुणो येन श्रवास्यानशुः ॥ ९.१०८.०४

येन । नवगवः- नवनीयगतिः । दध्यङ्- धारणाशील उपासकः । अपोणुति- गवां चित्किरणानां द्वारं
विवृतमकरोत् । येन । विप्रासः- मेधाविनः । आपिरे- गाश्चित्किरणान् प्राप्नुवन्ति । देवानाम्- तेन
रसेन देवतानाम् । सुम्ने- आनन्दे । चारुणः- सुन्दरस्य । अमृतस्य- अमृतत्वस्य । श्रवांसि-
दिव्यश्रुतीः । आनशुः- उपासका अनुभवन्ति ॥४॥

एष स्य धारया सुतोऽव्यो वारैभिः पवते मदिन्तमः । क्रीळन्नूर्मिरपामिव ॥ ९.१०८.०५

अपाम्- उदकानाम् । ऊर्मिः- तरङ्गः । क्रीळन्निव- विहरन्निव । एष स्यः- सोऽयम् । सुतः- निष्पन्नः
सन् । मदिन्तमः- अतिशयेन हर्षकरः सन् । धारया । अव्यो वारैभिः- रक्षाभूतभाजनेषु प्रतीकेषु ।
पवते- क्षरति ॥५॥

य उस्त्रिया अप्या अन्तरश्मनो निर्गा अकृन्तदोजसा ।

अभि व्रजं तलिषे गव्यमश्व्यं वर्मीव धृष्णवा रुज ॥ ९.१०८.०६

यः । उस्त्रियाः- उत्सरणशीलान् ॥ अप्याः- जीवोदकसंबन्धिनः । गाः- चिद्रश्मीन् । अश्मनः-
जडात् । अन्तः । ओजसा- तेजसा । निः अकृन्तत्- निरगमयत् । गव्यम्- चित्किरणसंबन्धिनम् ।
अश्व्यम्- प्राणसंबन्धिनम् । व्रजम्- समूहम् । अभि- अभितः । तलिषे- व्याप्नोषि । स त्वम् । वर्मी-
कवची । इव । धृष्णो- शत्रुधर्षक । आ रुज- अन्तरायान् जहि ॥६॥

आ सौता परि सिञ्चताश्वं न स्तोममसुरं रजस्तुरम् । वनकक्षमुदप्रुतम् ॥ ९.१०८.०७

अश्वं न- तुरगमिव स्थितम् । स्तोमम्- मन्त्रमयम् । असुरम्- मूलशक्तिधाराणां प्रेरकम् । रजस्तुरम्-
तेजः प्रेरकम् । वनकक्षम्- आश्रितजनाकर्षकम् । उदप्रुतम्- जीवोदके प्लवमानम् । आ- समन्तात् ।
सौत- निष्पादयत । परि- परितः । सिञ्चत ॥७॥

सहस्रधारं वृषभं पयोवृधं प्रियं देवाय जन्मने ।

ऋतेन य ऋतजातो विवावृधे राजा देव ऋतं बृहत् ॥ ९.१०८.०८

यः। राजा- रञ्जकः। देवः- द्योतनशीलः। ऋतजातः- प्रकृतिनियतिजः। सहस्रधारम्- अनन्तधारम्। वृषभम्- वर्षकम्। पयोवृधम्- ज्ञानवर्धकम्। देवाय जन्मने- देवजातये। प्रियम्- प्रेमभाजनम्। बृहत्- महत्। ऋतम्- प्रकृतिनियतिभूतसत्यम्। ऋतेन- तेनैव सत्येन। विवावृधे- वर्धयति तं निष्पादयतेति शेषः ॥८॥

अभि द्युम्नं बृहद्यश इषस्पते दिदीहि देव देवयुः। वि कोशं मध्यमं युव ॥ ९.१०८.०९

देव- द्योतनशील। देवयुः- द्योतनकामः सन्। देवयुः- देवकामः सन्। इषस्पते- सदिच्छापालक। द्युम्नम्- द्योतकम्। बृहत्- महत्। यशः। अभि- अभितः। दीदिहि- दीपय। मध्यमं कोशम्- अन्नमानसयोर्मध्यस्थं प्राणमयकोशम्। वि युव- विशेषेण सद्भावनया मिश्रय। अथवा असद्भावनया विगमय ॥९॥

आ वच्यस्व सुदक्ष चम्बोः सुतो विशां वह्निर्न विशपतिः।

वृष्टिं दिवः पवस्व रीतिमपां जिन्वा गविष्टये धियः ॥ ९.१०८.१०

सुदक्षः- शोभनसामर्थ्ययुक्तः सन्। आ वच्यस्व- आगच्छ। चम्बोः- द्यावापृथिव्योः। सुतः- निष्पन्नः सन्। विशाम्- जनानाम्। वह्निः- निर्वाहको राजेव। विशपतिः- जनपालकोसि। दिवः- चिदाकाशात्। वृष्टिम्- अमृतवृष्टिम्। पवस्व- क्षर। अपाम्- जीवोदकानाम्। रीतिम्- मार्गम्। जिन्व- पूरय। गविष्टये- जिज्ञासवे। धियः- धारणाः प्रयच्छ ॥१०॥

एतमु त्पं मदच्युतं सहस्रधारं वृषभं दिवो दुहुः। विश्वा वसूनि बिभ्रतम् ॥ ९.१०८.११

एतं त्यम्- अमुमेनम्। मदच्युतम्- हर्षप्रेरकम्। सहस्रधारम्- अनन्तधारम्। वृषभम्- वर्षकम्। विश्वा वसूनि- सर्वाः संपदः। बिभ्रतम्- धरन्तम्। दिवः- चिदाकाशात्। दुहुः- दुहन्ति ॥११॥

वृषा वि जज्ञे जनयन्नमर्त्यः प्रतपञ्ज्योतिषा तमः।

स सुष्टुतः कविभिर्निर्णिजं दधे त्रिधात्वस्य दंससा ॥ ९.१०८.१२

वृषा- वर्षकः सोमः। विजज्ञे। जनयन्- मन्त्रमुत्पादयन्। अमर्त्यः- अमरः। ज्योतिषा। तमः-
अन्धकारम्। प्रतपन्- बाधमानः। सः- असौ। कविभिः- क्रन्तदर्शिभिः। सुष्टुतः- सुष्टु स्तुतः।
त्रिधातु- त्रिषु स्थानेषु भूर्भुवःसुवःस्थानेषु। दंससा- विद्यया दर्शनेन वा। दसि दंसनदर्शनयोः।
निर्णिजम्- रूपम्। दधे- धृतवान् ॥१२॥

स सुन्वे यो वसूनां यो रायामानेता य इळानाम्। सोमो यः सुक्षितीनाम् ॥ ९.१०८.१३

यः। वसूनाम्- संपदाम्। रायाम्- दानयोग्यधनानाम्। इळानाम्- मन्त्राणाम्। सुक्षितीनाम्-
सुभूमिकानाम्। दाता। सः। सोमः- रसः। सुन्वे- निष्पन्नः ॥१३॥

यस्य न इन्द्रः पिबाद्यस्य मरुतो यस्य वार्यमणा भगः।

आ येन मित्रावरुणा करामह एन्द्रमवसे महे ॥ ९.१०८.१४

नः- अस्माकम्। यस्य- यं रसम्। इन्द्रः- ईशनाधिदेवता। पिबात्- पिबति। अनुभवति। यस्य-
यम्। मरुतः- प्राणविशेषाः। अर्यमणा- औदार्याधिदेवतया। भगः- सौभाग्याधिदेवता च।
अनुभवन्ति। येन। मित्रावरुणा- स्नेहाधिदेवतामृताधिदेवताञ्च। आ करामहे- अभिमुखीकुर्महे।
महसे- महत्यै। अवसे- रक्षायै। आ इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतं अभिमुखीकुर्महे। स सुन्वे ॥१४॥

इन्द्राय सोम पातवे नृभिर्यतः स्वायुधो मदित्तमः। पर्वस्व मधुमत्तमः ॥ ९.१०८.१५

सोम- रस । नृभिः- उपासकैः । यतः- संयतः सन् । स्वायुधः- शोभनायुधः सन् । मदिन्तमः-
अतिशयेन हर्षकरः सन् । मधुमत्तमः- अतिशयेन मधुरः सन् । इन्द्राय पातवे- इन्द्रानुभूतये ।
पवस्व- क्षर ॥१५॥

इन्द्रस्य हार्दिं सोमधानमा विश समुद्रमिव सिन्धवः ।

जुष्टो मित्राय वरुणाय वायवे दिवो विष्टम्भ उत्तमः ॥ ९.१०८.१६

इन्द्रस्य- ईशनाधिदैवतस्य । हार्दि- हार्दम् । सोमधानम्- भाजनं प्रतीकं वा । सिन्धवः- नद्यः ।
समुद्रमिव । आ विश- प्रविश । मित्राय- स्नेहाधिदैवताय । वरुणाय- ऋताधिदैवताय । वायवे-
प्राणाधिदैवताय । जुष्टः- सेवितोसि । दिवः- नभसः । विष्टम्भः- स्थापकोसि । उत्तमः-
श्रेष्ठोसि ॥१६॥